

Arzu DƏRYAHİ

AMK-nın baş müəllimi

Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

Email: arzu_daryahi@mail.ru

FİKRƏT ƏMİROVUN “ROMANTİK SONATASI”NDA MUĞAM PRİNSİPLƏRİNİN TƏZAHÜRÜ

***Xülasə:** Fikrət Əmirovun “Romantik sonata”sı sonata prinsipləri ilə muğam təfəkkürünü səciyyələndirən qanunauyğunluqların bəstəkar yaradıcılığında üzvi vəhdət halında təzahürünü nümayiş etdirən maraqlı nümunələrdən biridir. Bu məqalədə həmin prinsiplərin bəstəkar tərəfindən hansı yollarla sintez edilməsi, həmçinin bu sintezin romantizm təmayülünə xas olan üslub əlamətləri kontekstində necə reallaşması araşdırılır.*

***Açar sözlər:** Fikrət Əmirov, bədii cərəyan, romantizm estetikası, lirika, təzad, sonata dramaturgiyası*

Fortepiano musiqisində muğam prinsipləri ilə sonata prinsiplərinin üzvi vəhdətini nümayiş etdirən nümunələrdən biri – Fikrət Əmirovun “Romantik sonata”sıdır. F.Əmirovun fortepiano musiqisinə, zəngin texniki və tembr imkanlarına malik olan fortepiano alətinə marağının nəticəsi olaraq yaranmış bu əsər eyni zamanda bəstəkarın musiqi dili sahəsində, xüsusən, harmonik ifadə vasitələri sahəsində axtarışlarının bariz nümunəsi idi.

“Romantik sonata”da sonata üçün səciyyəvi olan quruluş və dramaturgiya prinsipləri muğamdan gələn xüsusiyyətlərlə olduqca orijinal tərzdə birləşmişdir. Ü.Hacıbəylinin bu istiqamətdə işləyib hazırladığı prinsiplər F.Əmirov tərəfindən romantizm üçün səciyyəvi olan ifadə vasitələri ilə üzvi surətdə birləşmişdir. Sonatanın romantik ifadə tərzini aşılması artıq əsərin adında öz əksini tapmışdır. Bununla belə, müəllifin “romantik” adlandırdığı bu sonatanın bəzi üslub cəhətlərində impressionizmə xas olan əlamətlər də sezilir.

F.Əmirov bu əsərində sonata prinsiplərinə əsaslanaraq, bunların milli musiqi təfəkkürünün qanunları və milli musiqimiz üçün səciyyəvi olan formayaranma xüsusiyyətləri ilə sintezləşdirilməsi məsələsinin özünəməxsus, orijinal tərzdə həllini vermişdir.

“Romantik sonata” F.Əmirovun yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan parlaq obrazlar aləminin təcəssümünü təqdim edir. Bəstəkarın yaradıcılığına xas olan mühüm və cəlbedici xüsusiyyətlərdən biri – sərbəst improvizasiyaya meyl də onun gətirdiyi yenilik kimi bu sonatada geniş yer almışdır. İlk baxışda bu sərbəstliyin kortəbii surətdə yaranması təəssüratı yaransa da, buradakı improvizasiya dərin kökləri ilə muğam sənətinə bağlıdır.

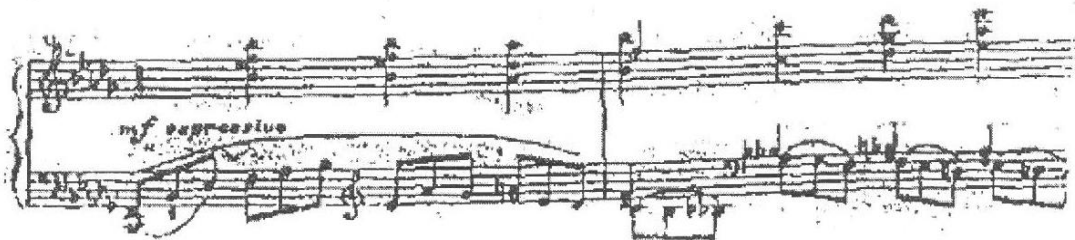

F.Əmirov “Romantik sonata”nın birinci hissəsində sonata quruluşu çərçivəsində özünəməxsus, orijinal dramaturji konsepsiyanı gerçəkləşdirmişdir. Sonata forması iki təzadlı mövzunun ziddiyyətli qarşılaşdırılmasına əsaslanır. Sonatanın əsas obrazı tokkatavari – motorlu səciyyəyə malik mövzu vasitəsilə təcəssüm etdirilmişdir; köməkçi mövzu isə bununla kəskin təzad təşkil edən ağır, lirik xarakter daşıyır.

Geniş miqyası ilə diqqəti cəlb edən əsas partiya üçhissəli quruluşa malikdir. Onun kənar bölmələrinin mövzusu ilk xanələrdən milli simasını bürüzə vermiş olur. Basda mütəmadi olaraq vurğulanan “b” səsi fonunda triollarla verilmiş mövzunun “b” mayeli şur məqamının intonasiyaları, eyniadlı muğamın səciyyəvi kadensiyalarından hörülməsi aşkardır. “Prokofyevsayağı” gurultulu akkordların sel kimi çağlayan güclü axını musiqiyə olduqca enerjili, iradəli xarakter aşılayır.

Əsas partiyanın orta bölməsinə doğru bu gərginlik bir qədər səngisə də, ümumi hərəkət dinamikası sanki arasıkəsilməz intonasiya axını, yaxın tonlar üzrə növbələşən ardıcılıqlar daxilində qalmaqda davam edir. Bu bölmənin tematik materialı ilk baxışda yeni görünsə də, əslində əsas partiyanın birinci bölməsinin sekvensiyavari enişlərlə səciyyələnən sekunda intonasiyaları üzərində qurulmuşdur. Buradakı kövrək və sanki “sürüşmələr”dən ibarət intonasiyalar sayəsində impressionist bəstəkarların qələminə xas olan cəhətlər diqqəti cəlb edir.

Əsas partiyanın reprizasında fakturanın qatılması əvvəlki obrazın dinamikasını daha da gücləndirir. İntonasiya inkişafının sonrakı gedişində dinamika tədricən zəifləyir və bağlayıcı mövzu öz funksiyasını yerinə yetirərək, köməkçi partiyanın gəlişini hazırlayır. Qeyd etmək lazımdır ki, bağlayıcı mövzu da intonasiya məzmunu etibarilə əsas mövzudan törəmədir. Bu mövzunun inkişafı əsas tonallıqla (“b” şur) yarımton münasibətində olan “h” mayeli şur məqamında səslənən köməkçi mövzuya gətirib çıxarır.

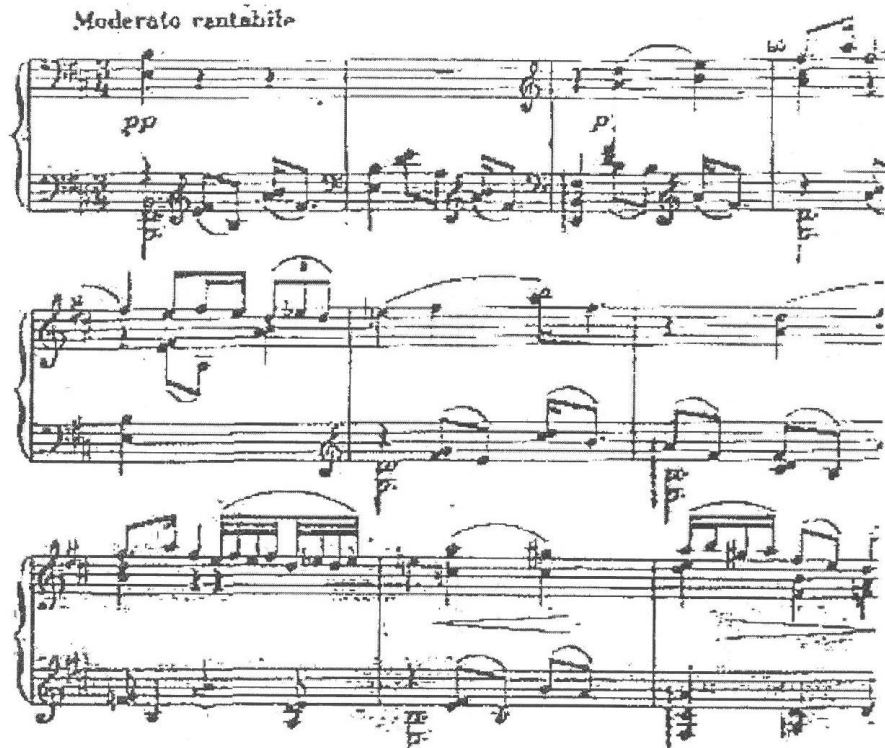
Köməkçi mövzu əsas mövzu ilə kəskin təzad təşkil edir. Bu təzad köməkçi partiyanın sırf lirik, həzin xarakterində öz əksini tapmışdır. Təbii ki, əsas mövzu ilə ziddiyyət təşkil edən belə bir obrazın təcəssümü üçün istifadə edilən ifadə vasitələri də olduqca fərqlidir. Köməkçi mövzunun diqqəti cəlb edən xüsusiyyətlərindən biri onun mahnıvariliyidir.

Olduqca sakit, xəfif, *pp* səslənməsində verilən köməkçi mövzunun daxilində eyni ibarələrin variant şəklində təkrarı – muğam tematizmi üçün səciyyəvi olan cəhətlərdən biri kimi diqqəti cəlb edir. Eyni zamanda köməkçi mövzuda bəstəkarın geniş tətbiq etdiyi sekundalar (sekundalı koloristik yüklənmələr), həmçinin paralel kvartallarla hərəkəti qeyd etmək istərdik ki, bunlar da əslində milli musiqimizin ifaçılıq üsulları ilə bağlıdır; digər tərəfdən isə bu sanki göydən “asılı” sekundalar və kvartalların paralelizmi musiqiyə qərribə bir impressionist boya aşılır. Köməkçi mövzunun mahnıvari melodiyasının “Bayatı-kürd” intonasiyaları ilə qohumluğu da aşkardır. Mövzunun açılışı prosesində F.Əmirovun musiqisində tez-tez rast gəlinən şur məqamının alterasiyalı IX pilləsinin (gis) qabardılmasını da görürük.

İşlənmə bölməsi materialın ritmik, struktur və faktura cəhətdən işlənməsinə əsaslanır. Burada əsas dəyişikliklərə sonata formasının əsas partiyası daha çox məruz qalır. Bu bölmədə əsas mövzunun tokkatavari mahiyyəti daha da qabarıq şəkildə açıqlanır. İşlənmə bölməsi səs dinamikasının getdikcə güclənməsi və gərginliyin dayanmadan artması ilə səciyyələnir. Bu fasiləsiz dinamik inkişaf repriza bölməsinə gətirib çıxarır.

Sonata formasının reprizası, işlənmə bölməsinin kulminasiya nöqtəsi ilə üst-üstə düşdüyündən, sanki ümumi intonasiya axınının davamı kimi qavranılır. Reprizada köməkçi mövzunun əsas tonallıqda – “b” şurda keçirilməsi ilə bəstəkar sonata formasının əsas qaydalarından birinə riayət etmiş olur. Sonata formasının sonluğunda əvvəlki obrazlar yenidən canlanır və bu hissə əsas mövzunun tokkatavari-motorlu xarakteri ilə səsləşən mövzu ilə tamamlanır.

Beləliklə, “Romantik sonata”nın birinci hissəsi üzərində aparılmış təhlil nəticəsində üzə çıxardığımız başlıca xüsusiyyətlər burada muğam prinsipləri ilə ənənəvi sonata prinsiplərinin hansı yolla sintezləşdirilməsi barədə müəyyən mülahizələr irəli sürməyə əsas verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hissə boyu izlədiyimiz intonasiya inkişafı boyunca bilavasitə muğamdan gələn quruluş və inkişaf prinsipləri aşkar olur. Bu, ilk növbədə əsas və bağlayıcı partiyaların inkişafındakı sərbəstlikdə özünü büruzə verir. Bu sərbəstlik müəyyən dərəcədə qeyri-müntəzəm metroritmikadan istifadə edilməsi ilə bağlıdır ki, bu da muğam kompozisiyaları üçün səciyyəvi olan amildir.

Burada muğamdan irəli gələn digər mühüm amil – mövzuların eyni bir intonasiya ehtiyatından törəməsidir. Məlum olduğu kimi, monointonasiyalıq – muğam tematizmini səciyyələndirən mühüm xüsusiyyətlərdən biridir və bu sonatada da həmin üsulun tətbiq edildiyini görürük.

Sonata formasının mövzularının təqdimatında müşahidə edilən mühüm cəhətlərdən biri - mövzunun başlıca intonasiya “toxumu”nu təşkil edən özəyin təkrarlanması, variantlı dəyişikliyə uğraması, sekvensiyavari-variantlı inkişafda verilməsi kimi üsulların kökü muğamdakı tematik inkişafı səciyyələndirən xüsusiyyətlərdir. Birinci hissənin sonata formasındakı köməkçi partiyasının mövzusunun təqdimatında bunu aşkar görə bilərik. Köməkçi partiya həm də F.Əmirovun dəsti-xətti üçün son dərəcə səciyyəvi olan cəhəti daşıyır ki, bu da eyni mövzuda həm muğam, həm xalq mahnılarından irəli gələn xüsusiyyətlərin birləşməsidir. Çox vaxt mahnıvari səciyyə daşıyan melodiyanın muğam üçün səciyyəvi üsullarla inkişaf etdirildiyini görürük.

Təhlil etdiyimiz nümunələrdən aşkar olur ki, F.Əmirov fortepiano əsərlərində milli musiqi təfəkkürünü səciyyələndirən sekvensiyavari-variantlı inkişafı sadəcə təkrar etmir; dərin köklərlə muğam sənətinə gedib çıxan bu üsulu tətbiq edən bəstəkar artıq özünün erkən fortepiano əsərlərində bu inkişafı məqam-harmonik cəhətdən mü-

rəkkəbləşdirərək, eləcə də ritmik və melodik cəhətdən rəngarəng çalarlarla təqdim edərək bəstəkar yazısı üsulları ilə zənginləşdirir.

F.Əmirovun erkən fortepiano əsərlərində muğam prinsiplərini araşdırarkən vurğulanmalı olan daha bir fakt ondan ibarətdir ki, bəstəkar ayrı-ayrı muğamların melodik-intonasiya özəklərdən, ən çox kadensiya əhəmiyyətli gəzişmələrdən istifadə edərək, öz orijinal mövzularını yaradır.

Muğamın inkişafı məntiqini müəyyən edib yönəldən məqam əsası F.Əmirovun fortepiano əsərlərində mühüm dramaturji və kompozisiya məqsədlərini reallaşdırmağa imkan verir. “Romantik sonata”da bəstəkar sonatalığın dramaturji prinsipi olan iki fərqli (yaxud əks, ziddiyyətli) obrazın qarşılaşdırılmasını və inkişaf nəticəsində bu təzadın yeni keyfiyyətdə təqdim edilməsini məqamların qarşılaşdırılması yolu ilə gerçəkləşdirir. Mövzular arasındakı tonal təzadlar da məqamların təzadı kimi ortaya çıxır.

F.Əmirovun fortepiano əsərlərinin harmonik dili bilavasitə məqam amili ilə bağlıdır. Bəstəkar, harmonik səslənmələri məqamın melodik-intonasiya məzmununu təşkil edən materialdan yaradır. Çox zaman ilk baxışda dissonans təəssüratı bağışlayan harmonik kompleksləri “üfüqi” vəziyyətdə açıqladıqda bunların müəyyən bir məqamın səsdüzümünə tamamilə uyğun gəldiyini görürük ki, bu da bəstəkarın musiqi təfəkkürünün qırılmaz tellərlə milli köklərə və ilk növbədə muğam sənətinə bağlılığının daha bir bariz nümunəsidir.

Daha bir maraqlı cəhət – F.Əmirov musiqisi üçün səciyyəvi olan akkordlara sanki “ilişib qalmış” (koloristik yüklənmələr) sekundalardan və paralel kvartalarla hərəkətdən istifadədə öz əksini tapmışdır ki, bu da milli musiqimiz və o cümlədən muğam ifaçılığında geniş istifadə edilən bir üsuldur. Instrumental muğam ifaçılığında bu üsul çox zaman hər hansı bir tonu vurğulamaq məqsədilə işlədilir. Eyni zamanda, burada bəstəkarın ənənəvi tersiya quruluşlu akkordlarla yanaşı istifadə etdiyi kvarta quruluşlu akkordların da olduğunu qeyd etməliyik ki, bu kimi üsulların tətbiqi müəllifin XX əsrin bəstəkar yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan musiqi dili vasitələrini də sınaqdan çıxarmaq niyyətindən irəli gəlir. Belə səslənmələr əksər hallarda musiqiyə imperssionist bəstəkarların istifadə etdiyi koloristik boyaların aşılındığını göstərir. Lad-harmonik və tembr vasitələrinin ön plana keçməsi, hər bir səsin, akkordun ifadəliyinin, mənasının qabardılaraq diqqətə çatdırılması məhz musiqi impressionizmini səciyyələndirən cəhətlər olaraq sonatanın bir çox məqamlarında yer almışdır.

Bununla belə, əsərin adında “romantizm” təyininin verilməsi də təsadüfi deyildi, belə ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz, bəstəkarın musiqi dilində özünü büruzə verən sırf koloristik effektlərlə yanaşı, romantizm estetikası ilə diqqətə edilmiş xüsusiyyətlər də qabarıq nəzərə çarpır. Bu, ilk növbədə duyğuları “pərdələnmiş” şəkildə ifadə edən impressionist üslubdan fərqli olan emosional “açıqlıq”da, bəzi məqamlarda hissələrin cilovlanmasını çətinləşdirən, “ipə-sapa yatmayan” çılğınlıqda özünü göstərir ki, bu da romantik ifadə metoduna xas olan əlamətlərdir. Lirikanın rəngarəngliyi, insanın daxili aləmi və yaşantılarının çoxcəhətli şəkildə ifadəsi, çılğın şairanəlik ümumiyyətlə F.Əmirov musiqisini fərqləndirən məziyyətlərdir ki, bəstəkarın sonrakı yaradıcılığında öz parlaq əksini tapmışdır.

Beləliklə, F.Əmirovun “Romantik sonata”sında milli zəmində, muğam təfəkkürü qanunlarına riayət olunmaqla, eyni zamanda sonatalılığın zəruri atributlarının qo-

runub saxlandığını və sonata formasının ənənəvi quruluş qaydaları çərçivəsində muğam prinsiplərinin qeyri-milli mənşəli üslub xüsusiyyətləri ilə üzvi surətdə qovuşdurulduğunu görürük. Qeyd edək ki, F.Əmirovun bu əsərinə müraciət edən musiqişünas işlərində bəstəkarın verdiyi “romantik” adını əsas gətirərək, burada məhz romantizmə xas olan üslub xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq tendensiyası üstünlük təşkil edir. Bununla belə, əsərin bəzi səhifələrinin musiqi dili və burada istifadə edilmiş ifadə vasitələrini impressionist sənətkarların musiqisi ilə də müqayisəsini aparmağa əsas verir. Bu, həmin dövr üçün olduqca səciyyəvi bir hal idi, belə ki, artıq XX əsrin ilk onilliklərindən başlayaraq Avropanın bir sıra milli bəstəkarlıq məktəblərində milli musiqi ənənələri zəminində impressionist təmayülə aid ifadə vasitələrinin tətbiqinə maraq duyulmaqda idi. Macarıstanda Bela Bartok, Polşada Karol Şımanovski, İspaniyada Manuel de Falla, Braziliyada Eytor Villa-Lobos, Rusiyada İqor Stravinski (yaradıcılığının ekrən mərhələsində), həmçinin Aleksandr Lyadov (yaradıcılığının son dövründə) impressionist estetika və impressionist yazı üslubunun təsirindən yan keçməmişdilər.

F.Əmirovun ötən əsrin 40-cı illərində yazdığı digər fortepiano əsərləri də bir tərəfdən muğam sənəti üçün səciyyəvi olan ifadə və inkişaf prinsipləri, digər tərəfdən isə Avropanın bəstəkar yaradıcılığı zəminində meydana gəlmiş intişar tapmış müxtəlif üslub təmayüllərinə xas olan əlamətləri özündə daşıyır ki, bunlar ayrıca məqalədə araşdırılma tələb edir.

ƏDƏBİYYAT:

Azərbaycan dilində:

1. Əmirov F. Musiqi aləmində. B.: Gənclik, 1983, 270 s.
2. Hacıbəyli Ü.Ə. Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları. B.: Apostrof, 2010, 154 s.

Rus dilində:

3. Гаккель Л. Фортепианная музыка XX века. М.: Музыка, 1976, 295 с.
4. Музыкальная энциклопедия в 6-ти томах. II Т. М., Советская энциклопедия, Советский композитор, 1974, 480 с.
5. Шарифова-Алиханова В. Фикрет Амиров (жизнь и творчество). Б.: Сада, 2005, 240 с.

NOTOQRAFIYA

6. Əmirov F. “Romantik sonata” fortepiano üçün. Not. B.: Azərbaycan Dövlət Musiqi Nəşriyyatı, 1947, 30 s.

Арзу ДАРЯХИ

Старший преподаватель АНК

ПРОЯВЛЕНИЕ ПРИНЦИПОВ МУГАМА В «РОМАНТИЧЕСКОЙ СОНАТЕ» Ф.АМИРОВА

Резюме: "Романтическая соната" Ф.Амирова - один из интересных примеров, демонстрирующих органический синтез закономерностей, характерных для принципов сонатности и мугамного мышления в творчестве композитора. В этой статье рассматриваются способы применения такого синтеза, а также его реализация в контексте стилистических приемов, присущих романтизму.

Ключевые слова: Фикрет Амиров, сонатная драматургия, романтическая эстетика, лирика

Arzu DARYAHİ
Senior teacher ANC

MANIFESTATION OF MUGHAM PRINCIPLES IN F.AMIROV'S "ROMANTIC SONATA"

Summary: "Romantic Sonata" composed by Fikrat Amirov is one of the many comprehensive factors that combines sonnet characteristic features with the mugham principles in the composer creativity with extraordinary classification. This article investigates and vividly opens the mystical paths of the investigation activity in which the composer used to significantly combine these two types of genres and realizing them in the style signs context.

Key words: Fikrat Amirov, sonata dramaturgy, romantic aesthetics, lyrics

Rəyçilər: sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Firuz Abdinzadə
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Aidə Həsənova